

ДЕРИВАЦІЙНІ ПРИСЛІВНИКИ З КОКФІКСОМ *по...-ому* В СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Левенець О. Ю. Дери́ваційні прислівники з ко́нфіксом *по...-ому* в східнослобожанських говірках.

У статті розглянуто основні принципи дери́вації, функціонування й семантики прислівників, утворених від основи прикметника, займенника, числівника поєднаних з ко́нфіксом *по...-ому* в говірках, їх лексичне значення, лексико-семантичні та синтаксичні зв'язки; верифіковано семантичні варіанти адвербіалізованих лексем за контекстуальними, ситуативними та позиційними ознаками.

Ключові слова: прислівниковий словотвір, лексико-семантичні зв'язки, акцентуаційна варіантність, суфіксальна модель.

Левенець О. Ю. Дери́вационные наречия с ко́нфіксом *по...-ому* в восточнослобожанских говорах .

В статье рассмотрены основные принципы дери́вации, функционирования и семантики наречий, образованных от основы прилагательных, местоимений, числительных соединенных с ко́нфіксом *по...-ому* в говорах, их лексическое значение, лексико-семантические и синтаксические связи; верифицировано семантические варианты адвербиализованных лексем с контекстуальными, ситуативными и позиционными признаками.

Ключевые слова: наречное словообразование, лексико-семантические связи, акцентуационная вариантность, суффиксальная модель.

Levenets O. Yu. Derivational adverbs with confixes is *po...-omy* of East-Slobozhan dialects.

In the article the basic principles of derivation, the operation and semantics of adverbs, adjectives formed from the base, pronouns, numerals connected with confixes is *po...-omy* (the prefix *in-*, suffix *-th*) in the dialects of their lexical meaning, lexical-semantic and syntactic relations; confirmed semantic variants adverbializovany lexeme with contextual, situational and positional features.

Key words: adverbial word formation, lexical- semantic relations, accentual variation, suffixed models .

Інтерес лінгвістів до спонтанного мовлення, його типових складників є цілком природним, оскільки абсолютна більшість мовних змін виникає саме в усному мовленні. Усне мовлення є основним видом мовленнєвої діяльності, породжуване вільно й щоденно. Аналіз діалектного мовлення вчені пов'язують з розробкою різних питань теорії мовленнєвої діяльності.

Діалектних прислівників, на відміну від норми літературної, у лексиці говірок значно більше. Говіркове мовлення не має обмежень, тому прислівникова система увесь час поповнюється новими

дериватами, однією з найхарактерніших рис прислівників є різноманітність їх будови.

Дериватологія прислівника вивчена дуже мало, проте спостереження над окремими проблемами словотвору запропонували Л. Гумецька, В. Дем'янчук, Т. Довга, Т. Назарова, І. Ощипко, І. Чапля.

Мета статті – проаналізувати прислівники прийменниково-суфіксального творення, виявлені в текстах східнословобожанських говірок. Завдання дослідження полягає у виявленні функціональної активності лексем, адвербіалізованих від прикметника, числівника та займенника, їх лексичне значення та лексико-семантичні зв'язки, виявлення семантичної та акцентуаційної варіантності; відображення стилістичної та функціональної неоднорідності лексем; проведення паралелей з іншими діалектами української мови та суміжними російськими діалектами. Предметом нашого вивчення є прислівники, виявлені в мовленні словобожан. Матеріалами слугують записи авторки в населених пунктах східнословобожанського ареалу (2011–2013), збірник сучасних діалектних текстів українських східнословобожанських говірок (2002).

Сьогодні українські та зарубіжні мовознавці, досліджуючи словотвірну, семантичну природу прислівника, звертають увагу на його зв'язок з іншими членами речення. Одні враховують співвіднесеність прислівника з конкретним членом речення, інші поширюють усе граматичне ядро як детермінантний член речення [16, с. 120]. Специфіка прислівників полягає в тому, що більшість з них утворені від іменника та дієслова. Найбільшу групу становлять відприкметникові лексеми, не на багато менше відзайменникових та відчислівникових лексем. До таких адвербіалів відносимо широкий словотворчий діапазон суфіксального та префіксально-суфіксального творення.

Серед прислівників із суфіксом *-ому*, генетичною основою яких є прикметник, числівник або займенник, рідше – іменник, в основному вживаються з префіксом *по-*, подібні одиниці можуть творитися від будь-якої моделі основ. Деривати, утворені таким способом, зберігають з останніми лексичну, семантичну, словотворчу та акцентуаційну співвідносність [3].

Лексично найбільшою є група прислівників, виявлених у діалектних текстах східнословобожанських говірок, що функціонують як одна тематична група, але з різними лексико-семантичними зв'язками. Загалом виявлені лексеми можуть функціонувати у складі прислівників способу дії, темпоральних прислівників або навіть кількісно- або якісно-означальних, репрезентованих лексико-семантичними групами, що вказують

безпосередньо на спосіб виконання дії чи вияву стану, на час дії тощо.

З морфологічної позиції до діалектних лексем, утворених за допомогою префікса *по-* та суфікса *-ому*, або морфеми-конфікса *по-...-ому*, зараховуємо подібні відад'єктивні одиниці: *по-відомому*, *по-вуличному*, *по-маленькому*, *по-разному* (*по-різному*), *по-світлому*, *по-темному* і под. Причини такого активного функціонування прислівників, утворених від прикметникових основ із суфіксом *-ому*, вбачаємо в семантиці твірних основ.

Найчисленнішу групу становлять лексеми з порівняльно-уподібнювальним значенням. Деривати, функціонально співвідносні і до означальних, і до обставинних прислівників, синтаксично виконують атрибутивну функцію щодо дієслова [2, с. 62]. Відповідно за семантичним значенням твірної основи виділяємо лексико-семантичні різновиди, притаманні для певної ситуації.

Лексема способу дії *по-вуличному* уживана в більшості східнословобжанських говірок, утворена від сполучення прийменника *по-* і форми іменника місцевого відмінка однини. Така форма загальнозживана в літературній мові зі значенням «неофіційно» [15 : VI, с. 697]. Відповідно до семантики твірної основи лексема в аналізованому ареалі співвідносить дію з певним функціональним простором, напр. *так о́це їйх з'найе́мо по хва́мил'їях / а от та́к і старо́жили / так у́сих ми зве́мо по 'вули́ч'ному* // [УСГ : 234].

Опорний прикметник місцевого (або давального) відмінка однини в основі прислівника *по-разному* «кожен по своєму» у своєму прямому значенні характеризує спосіб виконання дії через порівняння з тим, як цю дію виконують інші особи (*по-разному нар'а́жали... / л'енти / йак о́бично / ўс'а с'пина ў л'ентах* // [УСГ : 107]). У сучасній літературній мові функціонує лексема *по-різному* [15 : VII, с. 262], ймовірно, діалектний адверб є запозиченням із російської мови. У словнику російської мови репрезентовано акцентуаційний варіант *по-разному* «по-різному» [9 : II, с. 618]. Для бойківських говірок притаманне уживання лексеми *всяко* із семантикою «по-різному» [8 : I, с. 150].

Якісно-означальний прислівник *по-маленькому* (*лампоч'ку по́ставиў / каж'е на с'н'іг / ну ї / стаў по-ма́л'е"н'кому / стаў / каж'е по́стойаў / думаїў / це ш йа з Лот'ікова ішоў / слухаїў / йак ш'драхне ру́ж'о / а йа лампоч'ку ї за́гнаў* // [УСГ : 284]) реалізує значення за віковими зв'язками. У сучасній українській мові функціонує фонетичний варіант *помаленьку* [15 : VII, с. 112]. Лексема, що реалізує у східнословобжанських говірках значення віку суб'єкта, адвербіалізована форма нечленного прикметника місцевого відмінку

однини. У реченні дериват співвідносний із дієсловом.

Темпоральні синтаксеми виражають найрізноманітніші часові відтінки. Лексеми, що репрезентують значення 'у якийсь час', можуть уживатися у приприслівниковій позиції, вони характеризують статичну ознаку через порівняння з ознакою іншого суб'єкта. Подібні форми лексем утворені від основи місцевого відмінка однини нечленного прикметника. Лексема *посвітлomu*, репрезентована в аналізованому континуумі з семантичним значенням «у сонячну частину дня» [СУСГ : 172], указує на часовий проміжок при наявності світла.

На відміну від літературної мови, для діалектного мовлення типова велика кількість різної лексики та акцентуаційна варіантність. Лексема *по-темному* функціонує у східнословобожанських говірках із семантичним значенням «поночі» (*а їа ж дод'ому ве^рталас'а п'ізно / по-темному*// (Полт.). У сучасній літературній мові загальноновживаний прислівник *потемно, потемну* [15 : VII, с. 402] з семантичним значенням «темновато, у потемках» [13 : III, с. 376].

Атрибутивно-вказівні або порівняльно-вказівні адвербіали (*по-другому, по-інакшому, по-нашому, по-вашому*) вказують на певний спосіб виконання дії. У позиції детермінантного другорядного члена речення співвідносяться з головною частиною речення, зокрема з дієсловом.

Кожен з лексико-граматичних розрядів має притаманні лише йому семантичні значення. Дериват *по-відімому* утворений від основи прикметника давального відмінку однини, функціонує в аналізованих говірках із семантикою «зрозуміло, звісно» (*то цей сват / по в'ід'імому / во'ни 'ц'ілу н'іч' 'рили^е ў го'род'і / рили 'йаму / а там 'кам'ін' і хо'вали с'т'іки^е мо'гли цих кни'жок захова'ват'//* [УСГ : 278]). Інтерпретовано в тексті як пояснення причини, наслідку. У літературній мові загальноновживаний синонім *відомо* [15 : I, с. 615].

Через те, що прислівники виявляють семантичну співвіднесеність із похідними основами, від яких вони утворені, то можна визначити лексико-семантичні групи, що продукують у східнословобожанських говірках. Прислівник *по-другому* в аналізованому ареалі репрезентований значенням «іншим способом» (*їе ў нас 'н'ескол'ко кол'хоз'іў / точ'н'іше бу'ли / шч'ас во'ни с'тали назив'ел'вац':а под'ругому*// [УСГ : 15]). Лексема, мотивована прикметником давального або місцевого відмінку однини, чоловічого роду, із суфіксом *-ому* та прийменником *по-* означає практичні особливості предметів.

Семантичні трансформації лексем у мовленні словобожан нерозривно пов'язані з варіюванням конотативних значень і

семантично забарвленістю самих морфем. Тому від вимови морфеми у складі слова залежить не лише конотативне значення прислівника, а й повідомлюваного загалом.

У східнословобожанських говірках функціонують варіанти лексем *по-інакшому*, *по-іншому* зі спільною семантикою «іншим способом». Серед прислівників, мотивованих займенниковими основами із суфіксом *-ому*, відзначено більшість лексем з прийменником *по-* (*тод'і було і пол'ка / краков'йак і каблучко / і под'іспан / і чика і ўс'і раз по-інакшому танц'ували* // (Ольш.). Для діалектного мовлення характерне уживання лексеми *по-інакшому*, у літературній мові загальноживий номен *по-іншому* «не так, іншим способом» [15 : VI, с. 830] (*дома свайби / йак і те^нпер / те^нпер інакше ўсе здайец':а / по-іншому гул'айец':а* // [УСГ : 108]).

Прислівники з префіксом *по-* та суфіксом *-ому* утворилися пізніше, ніж прислівники із суфіксами *-о*, *-е*, фіксовані в пам'ятках XI ст., тому подібний тип лексем вважають нечисленими [10, с. 285–328]. Дериват *по-нашому* вживаний в українських східнословобожанських говірках із семантикою «як у нас» (*а тод'і була по-нашому закупорка і пот'р'ібно було мазати хату* // (Кузем.). У літературній мові прислівник *по-нашому* загальноживий зі значенням «як у нас», «за нашим звичаєм» [15 : VII, с. 156]. У російській мові функціонує лексема *по-нашому* «по-нашому» [9 : II, с. 602].

Модального значення набувають відзайменникові адверби з суб'єктивним викладом думки [2, с. 74]. Лексема *по-своєському* притаманна для діалектного мовлення (*по-своєському йа т'еб'е роскажу / йак пове'сн'і / шоб удоб'рен'йе було на город'і / коли почи'наеш картошку садит'* // (Вівч.), у літературній мові загальноживий варіант *по-свійському* [15 : VII, с. 312]. У суміжних російських говірках акцентуаційний варіант *по-своєски* з семантичним значенням «по-свійському» [9 : II, с. 626].

Отже, у виявлених одиницях наявні свої, притаманні лише їм, особливості. Невелика кількість прислівників мають закономірні фонетичні відмінності в семантичному значенні. Крім того, діалектні прислівники можуть мати дублети, тобто лексичні відповідники в літературній мові. В аналізованому континуумі такі одиниці не завжди мають лексичні відповідники в літературній мові, але можуть компенсувати цю відсутність синонімічними, омонімічними одиницями. Головною ознакою дериватів є функція називання основних реалій, подій, не позначених загальною лексикою. Діалектні одиниці увиразнюють образність діалектного та літературного мовлення.

Список населених пунктів у Луганській області

Полт. – с. Полтавське, Троїцький р-н., Ольш. – с. Ольшани Троїцький р-н., Кузем. – с. Куземівка, Сватівський р-н., Вівч. – с. Вівчареві, Троїцький р-н.

Джерела

СУСГ – Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – 224 с.

УСГ – Українські східнословобожанські говірки : сучасні діалектні тексти : навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.

Харк.зб. – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т.1. – 1012 с.

Література

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : Т. 1 – 2 / Г. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.

2. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській мові : [монографія] / А. В. Висоцький. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.

3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 208 с.

4. Гуцульські говірки. Короткий словник / [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська та ін.] / відп. ред. Я. Закревська. – Львів : Відродження, 1997. – 232 с.

5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. I (А – Г) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1983. – 633 с. ; Т. II (Д – Копці) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1985. – 571 с. ; Т. III (Кора – М) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 1989. – 552 с. ; Т. IV (Н – П) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. ; [ред. тому В. Т. Коломієць, В. Г. Скляренко]. – 2003. – 656 с. ; Т. V (Р – Т) / уклад. Р. В. Болдирев та ін. – 2006. – 704 с.

6. Історичний словник українського язика : у 2 т. / [уклад. Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко] / за ред. Є. Тимченко. – Т. I (А – Ж). – Х. : Українська Радянська енциклопедія, 1930. – 528 с.

7. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 413 с.

8. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. I (А – Н) – 495 с. ; Ч. II (О – Я) – 516 с.

9. Русско-украинский словарь : у 3 т. / за ред. С. И. Головашук. – Т. I. (А – М). – К. : Наук. думка, 1969. – 700 с. ; Т. II. (Н – принять). – 1969. – 756 с. ; Т. III. (про – Я). – 1969. – 727 с.

10. Рыжов Н. С. Морфология и семантика именных и местоименных наречий в древнерусских памятниках 11–14 в. : дис. ... канд. филол. наук / Н. С. Рыжов. – М., 1953. – С. 285–328.

11. Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.) : В 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. – М., 1988.

12. Словарь русских народных говоров / сост. Ф. П. Филин. – М., 1965.

13. Словарь української мови : в 4 т. / [збір. ред. журн. «Кієвская Старина»] / упоряд.

ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Вид. акад. наук УРСР, 1958. – Т. I (А – Ж). – 495 с. ; 1958 – Т. II (З – Н). – 574 с. ; 1959. – Т. III (О – П). – 507 с. ; 1959. – Т. IV (Р – Я). – 564 с.

14. Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005.

15. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1972. – Т. III. – 744 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1974. – Т. V. – 840 с. ; 1975. – Т. VI. – 832 с. ; 1976. – Т. VII. – 723 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1979. – Т. X. – 658 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.

16. Филипенко М. В. Об адвербиалах с плавающей и фиксированной сферой действия (к вопросу об актантах и не-актантах предиката) / М. В. Филипенко // Семиотика и информатика : сб. науч. ст. – М. : Языки русской культуры, 1998. – Вып. 36. – С. 120–140.

17. Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1960.

18. Ярун Г. М. Кореляція форми та змісту в розвитку української прислівникової системи : [монографія] / Г. М. Ярун. – К. : Наук. думка, 1993. – 111 с.

19. Henry Sweet Portraits of linguists / Sweet H : v. I, Bloomington – L., 1966.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013 р.